

Napoleon Gadymy Müsüriň we piramidalaryň syryny nädip açdy?

Category: Kitapcy, Sözler, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 26 января, 2025

Napoleon Gadymy Müsüriň we piramidalaryň syryny nädip açdy?

NAPOLEON GADYMY MÜSÜRIŇ WE PIRAMIDALARYŇ SYRYNY NÄDIP AÇDY?

Ieroglifleriň okalmagyny mümkin kylýan reşit daşyny fransuzlar tapdy

Mamlýuk goşunlaryna garşy bolan Piramidalar söweşinden (1789-njy ýyl) soň Napoleon Müsüre ýetmek ugrunda esasy ädimini ädipdi.

Ol garşydaşlaryny piramidalaryň önünde ýeňlişe sezewar etmegi başaryp, bu gadymy ýurdy basyp almaga başlady.

Sebit hukuk taýdan alanda Osmanlynyň düzüminde bolsa-da, Napoleon strategiki çemeleşýärdi we düýp duşmanlarynyň mamlýuk pomeşikleridigini aýdýardy.

Napoleon gury ýere aýak basanda, maksadynyň Müsüri basyp almak däl-de, halky azatlyga çykarmakdygyny yglan etdi.

Şoňa görä-de, mamlýuklaryň-asly guldan gelip çykanlaryň zalym

agalygyndan müsür halkyny azat etmelidi we osmanly soltanynyň häkimiýetini täzeden berkarar etmelidi.

Şu maksady babatda halkyň magnawy duýgularyny-da ulanan Napoleon taryha «Müsür deklarasiýasy» bolup geçen hatynda şeýle diýýärdi:

«Eý müsürliler! Size meniň bäräk diniňizi ýykmaq üçin gelendigimi aýdarlar. Bu görnetin ýalandyr, ynanmaň. Zalymlara meniň bäräk iýlen haklaryňyzy alyp bermäge gelendigimi, Allaha mamlýuklardan has beter ynanýandygymy we Hezreti Muhammet bilen meni haýrana goýan Kurany-Kerime çäksiz hormatymyň bardygyny aýdyň. Nirede bol hasylly ýer, gymmatly egin-eşik, owadan ýesirler we ajaýyp öýler bar bolsa, hemmesi mamlýuklara degişli.

Eger Müsür olaryň mülki bolsa, Allanyň muny özlerine berendigine güwä geçýän hat görkezsinler. Allatagala adyldyr we merhemetlidir. Döwlet dolandyryşyna mundan beýläk hemmeler gatnaşyp biler we hemmeler bagtyýar durmuşda ýaşar. Eý şeýhler, ymamlar we beýleki kethudalar! Fransuzlaryňam hakyky musulmandygyny we osmanlylaryň rehim-şepagatly patyşasy bilen hemişe dost bolup gelendiklerini halkyňyza düşündiriň. Biziň maksadymyz patyşanyň öňünde etmişli mamlýuklary mynjyratmak. Bize dessine goldaw bermekçi olanlar müsterih bulunsunlar fakat mamlýuklara goşulmaga het edenleriň waý gününe! Olar

hezillik garasyny görmezler we dünýäden ýok edilerler».

«Napoleonyň basybalyslaryna çenli musulmanlar piramidalaryň syrny nämüçin çözüp bilmedi?» atly şundan öňki makalamda-da aýdyşym ýaly Napoleon Müsüri basyp alandan soň özüni hamana ýurduň täze faraonydyr öýdenokdy.

Iň esasysy-da, ol gelende ýany bilen 130-dan gowrak fransuz alymyny getirip, sebitiň taryhyndan klimatyna çenli hemme zady öwrenýän Müsür Ylymlar Akademiýasyny gurupdy.

Institutyň geçiren işleriniň netijesinde Gadymy Müsüriň taryhyna düşünmegimizi üpjün etjek we müsür ieroglifleriniň okalmagyny gazanjak reşit (rosetta) daşy tapyldy.

Reşit daşy

• **Ieroglifleriň syry nädip çözüldi?**

Mukaddes ýazgy manysyny berýän ieroglif «ieros – mukaddes, glifikos – ýazgy» sözleriniň birikmeginden döräpdir.

Munuň özi has köpem ybadathanalarda we köşkde ulanylýan birtüýsli ölümler dilidi. Müsür halkynyň ulanýan gündelik diline «ieratik» diýilýärdi. Aýratynam mazarlarda bu diliň ulanylmagy we halk arasynda giňden ýaýramazlygy wagtyň geçmegi bilen ýatdan çykmagynyň iň esasy sebäpleriniň biridi.

Gadymy Müsür b.e.öňki 525-nji ýylda persler, b.e.öňki 332-nji ýylda-da Aleksandr Makedonskiý tarapyndan basylyp alyndy we dinastiýa çalşyklaryna uçrady.

B.e.öňki Ptolomeý (A.Makedonskiniň serkerdelerinden) gadymy Müsürde öz dinastiýasyny guranam bolsa, özünden öňki faraonlaryň däplerini dowam etdirdi. Bu dinastiýa çalşygy we yzyndan gelen Rim basybalyşlygy Müsürde köşk apparatynda grek diliniň gürlenmegine sebäp bolandygyna garamazdan, Müsüriň gadymy dilleri urp-adatlarda ýaşamagyny dowam etdirdi.

Günbatar dünýäsi bu dile birinji gezek 1633-nji ýylda nemes popy Afanasiý Kirheriň üsti bilen düşünmäge synanyşanam bolsa, hiç hili netije gazanyp bilmändi.

Napoleonyň guran Kairdäki Müsür instituty 1809-1824-nji ýyllarda 19 tomluk ýygyny taýýarlady, emma Gadymy Müsüre degişli ähli syrlar bu ýygynyň içinde jemlenenem bolsa, ieroglifler çözülmese, hiç hili gymmaty ýokdy.

Şeýle-de bu tomluklar gündogarşynas syýahatçylarynyň, mazar talaňçylarynyň, günbatarly akyldarlaryň ähli ünsüni Müsüre gönükdiripdi.

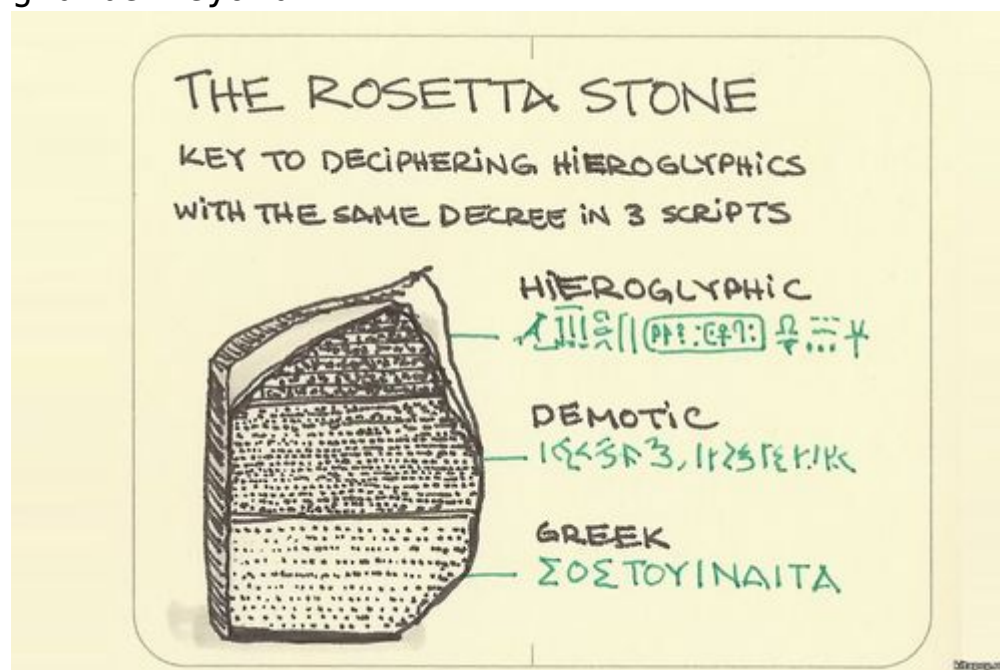

Pýer Fransua Buşer atly serkerdäniň Reşit şäherinde üstünden baran tapyndysy Gadymy Müsüriň ykbalyny tutuşlygyna üýtgedip taşlady.

760 kg agyrlykda, 114x72x sm, 28 sm-lik goýy gök-ýaşyl, bazalt daş müsür ieroglifleriniň altyn açary ýalydy, çünki daşda ieroglif demotiki we gadymy grek dili bilenem birmeňzeş tekst ýazylgydy.

Munuň özi Gadymy Müsüriň diliniň fonetikasyny we semantikasyny çözüp biljek rewolýusion açyşdy.

Bütün bu üýtgeşmeler bolup geçýärkä, Napoleonyň işleri şowlap gidibermeýärdi.

- Napoleonyň faraonlyk arzuwy soňlanýar

Edeni ugruna bolup, Müsürde ýeňişden ýeňişe pelesañ kakan Napoleona birinji zarbany iňlisler urdy.

Ebubekir portunda Napoleonyň demirli flotiliýasy iňlisler tarapyndan otlanyppy we fransuz goşunynyň ýurt bilen ähli baglanyşyklary kesilipdi.

Napoleon Müsüri gysymynda saklanam bolsa, şol bir wagtyň özünde Müsürde bendilikde saklanýan ýalydy. Şonuň üçinem ümzügini Gündogara diken Napoleon Hindistana çenli uzak ýatan giňişlikdäki ähli osmanly topraklaryny basyp almak üçin herekete geçdi.

Napoleonyň iň uly ýalňyşlygy Akka galasyna göz gyzdymagy boldy. Osmanly Napoleonyň garşysynda yzly-yzyna alynan ýeňlişlerden soň aşa lapykeçlige baryp, Napoleonyň Müsürdäki «döwletjazagyny» ykrar etme sepgidine geldi.

Jezzar Ahmet paşanyň garrap lagar düşensoň gaýtawul bermäge gurby çatmaz öýden Napoleon Ebu Utbäniň töwereginde düşläp, galany basyp almak üçin taýynlyk gördi.

Galanyň bir gije-gündiziň dowamynda eýelenip, indiki ýörişlere başlanmagyny talap eden Napoleon 1799-njy ýylyň 19-njy martynda goşun bölümlerine hüjüme geçmegi buýurdy.

Gala top atyşlary bilen böwsüldi, gala diwarlarynda açylan gädiklerden birinji hüjüme geçildi, emma netije fransuz goşuny üçin gaty erbet gutardy.

Osmanly esgerleri köplenç birinji hüjümde gumbaýrak ýaly pytrap gidýärdi we fransuz esgerleri gyrybilen adamyny gyrýardy. Jezzar Ahmet paşanyň serkerdeligindäki esgerleriňem birem yza tesmedi we hüjüme geçen fransuz goşun bölümünü doly ýok edipdi.

Gala diwarlaryna düşen gädiklerem şobada düzedilipdir, hatda

ýumrulan ýerler örülip durka Ahmet paşanyň esgerleri galadan çykyp, garşylyklaýyn hüjüme geçipdir we fransuz goşunynyň nyzamyny bozupdyr.

Napoleon birinji hüjüminiň ertesi güni täzeden hüjüme geçenem bolsa, hiç hili netije gazanyp bilmändir.

Mundan soň ol gala diwarlarynda has ulurak gädikler açyp, galanyň darajyk gädiklerinden ötri meýdan garpyşygyna öwrüljek hüjüm meýillesdirdi.

Gala diwary top atyşlary bilen uzak wagt oka tutulyp jaýrylandan soň, fransuz goşuny uly güýç bilen hüjüme geçdi. Fransuz esgerlerini iň beter aljyradan zat hem togsan ýaşdan goja Jezzar Ahmet paşanyň goşunyň başynda durup fransuzlary garşylamagydy.

Däriniň döreden tüssesi dargansoň Napoleon has beter aljyraňňylyga düşdi, çünki hüjüm ýollan goşun bölümleriniň aglabasy ýok edilipdi we diri galanlary Jezzar Ahmet paşanyň eline ýesir düşüpdi.

Taryhyň gujurly serkerdelerinden biri bolan Napoleon aňsat-aňsat ýan berjek general däldi, emma ol galanyň bir burçuny ýumranam bolsa, galany eýeläp bilmedi.

Yza çekilmegi makul bilen Napoleonyň ýüzlerçe esgeri ýesir düşüpdi, ol bulary Ahmet paşanyň elinde goýup biljek däldi.

Şonuň üçin Jezzar Ahmede hat ýazyp, ýesir çalşygyny etmegi teklip etdi. Paşa bolsa oňa beren jogap hatynda şeýle diýýärdi:

«Eden weýrançylyklaryňyzy düzetmeseňiz, biziň size gatba-gat jogabymyz ýagly gülle bilen kesgir gylyç bolar».

Napoleon Kaire gaýdyp gelende, yzynda wepat bolan we ýaralanan san-sajaksyz esgerini taşlap gelipdi. Şeýle-de bolsa, beýik serkerde özüniň ýeňlendigini boýun alman, hatlarynda gojanyň köşgüni başyna ýumrandygyny we yzynda daş üstünde daş goýmandygyny aýdýardy.

Bady türkler tarapyndan gaýtarylan Napoleon kân wagt geçmänkä Müsürdäki häkimiýeti iňlisleri aldyrdy we ýurtdan çykmaga mejbur boldy.

Rozetta daşy-da 1802-nji ýylda ähli fransuz goş-golamy bilen bile iňlisleriň eline geçdi we öwrenmek üçin Londona getirildi, emma fransuzlar akyllý hereket edip, daşyň ýüzünde ýazylanlary tutuşlygyna kopiýalap Pariže ugradyp bilipdiler.

Mundan beýläk fransuz we iňlis alymlary ýurtlarynyň goşunlarynyň edişi ýaly rozetta daşynyň syryny çözmek üçin

biri-birleri bilen ýaryşdylar.

Bu daşyň syryny, ýagny, ieroglif ýazgysyny birinji gezek okamak fransuz dilçisi Žan-Fransua Şampolýona miýesser etdi.

Žan-Fransua Şampolýon

Şampolýon iýerogliflerdäki şekilleriň käbiriniň sözlere, käbirleriniň bogunlara, galanlarynyňam harplara gabat gelýändigini anyklady.

Şampolýonyň Müsürdäki kypty gepleşigini suwara bilmegi bu ýazgyny çözmegiň iň esasy sebäpleriň biridi, çünki kypylaryň dili gadymy müsür halkynyň diliniň gönüden-göni dowamydy.

Häzir Gadymy Müsüre degişli näme bilýän bolsak, barsy üçin minnetdar bolmaly rozetta daşy Londonyň «Britan» muzeýinde saklanýar.

Napoleon Müsüri basyp almaga synanyşmadyk bolanlygynda, belki-de, bu daş hiç wagtam tapylmazdy, çünki ol Reşitde harby galany giňeltmek işleri geçirilende tapylypdy.

Mehmet MAZLUM ÇELIK.

Duşenbe, 26.06.2023 ý. Taryhy makalalar